

KADINLARIN SOSYAL VATANDAŞLIĞI VE BAKIM EMEĞINE YÖNELİK TARTIŐMALAR*

Berrin OKTAY YILMAZ**

ÖZET

Vatandaşlığın modern tanımı, T.H.Marshall'ın vatandaşlık tanımı ve refah devletlerinin gelişmesiyle doğrudan ilişkilidir. T.H.Marshall haklar söylemine dayandırdığı vatandaşlık tanımında, hakları gelişim süreçlerine göre sivil, siyasi ve sosyal haklar şeklinde sınıflandırmıştır. Sosyal haklar temelinde şekillenen sosyal vatandaşlık kavramı evrensel niteliktedir ve bir toplumun tam üyesi olmanın bireye sağladığı statü olarak görülmektedir. T.H.Marshall'ın tanımlamasına göre sosyal vatandaş, haklar ve yükümlülükler açısından eşittir. Sınıf eşitsizliğinden yola çıkarak yaptığı tanımlama görünürde cinsiyetçi yapı içermemekle birlikte doğrudan ücretli işle ilişkilendirilmektedir. Bu tanım erkek egemenliği üzerine kurulmuştur. Kadınlar ancak ücretli işlerde çalıştıkları takdirde ya da eşlerinden dolayı sosyal vatandaşlığın bir parçası haline gelmektedirler. Kadınların ev içindeki ücretsiz işgüçleri ve bakım emeği görünür değildir ve sosyal vatandaşlığın kapsamına girmemektedir. Bu çalışmada feminist araştırmacıların sosyal vatandaşlığın cinsiyetçi yapısına getirdikleri eleştiriler analiz edilerek, kadınların ev içindeki ücretsiz emeği ve bakım işlerinden doğan sosyal haklarının sosyal vatandaşlıkla nasıl ilişkilendirildiği tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Vatandaşlık, Kadın, T.H.Marshall, Bakım Emeği, Sosyal Haklar

WOMEN'S SOCIAL CITIZENSHIP AND DISCUSSIONS ON CARE LABOR

ABSTRACT

The modern definition of citizenship is directly related to T. H. Marshall's definition of citizenship and development of welfare states. In his citizenship definition which he grounded on the rights discourse T. H. Marshall classified the rights as civil, political, and social in terms of their develop-

* Uludağ Üniversitesi 19-21 Aralık 2012 tarihinde 5. Sosyoloji Kongresi'nde sunulan "Kadınların Sosyal Vatandaşlığı ve Bakım Emeği" başlıklı tebliğin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

** Dr.İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Bilim Dalı Araştırma Görevlisi, berrinok@istanbul.edu.tr

ment processes. The concept of social citizenship which is shaped on the basis of social rights has a universal characteristic and is seen as the status provided to the individual by being the full member of a society. According to the definition of T. H. Marshall, social citizen is equal in terms of rights and obligations. While the definition made on the basis of class inequality seemingly doesn't contain sexist structure, it is directly associated with paid labor. This definition is established on male dominance. Women become a part of social citizenship only if they work in paid jobs or because of their spouses. Women's unpaid labor inside the house and their care labor are invisible and aren't included in the scope of social citizenship. In this article the way women's social rights, which stem from their unpaid labor inside the house and their care labor, is associated with social citizenship is discussed through an analysis of critics by feminist researchers made on the sexist structure of social citizenship.

Keywords: Social Citizenship, Women, T.H.Marshall, Care Labor, Social Rights

GİRİŞ

Ünlü sosyolog T.H.Marshall'ın sivil, siyasi ve sosyal haklar bağlamında oluşturduğu vatandaşlık tanımı üzerinde yıllardır konuşulup, tartışılmaktadır. Ona göre vatandaş “haklar ve yükümlülükler açısından eşittir”. Marshall, vatandaşlık kavramını tarihsel gelişim süreçlerine göre sivil, siyasi ve sosyal haklar kavramlarıyla ilişkilendirmektedir (Marshall, 1965:71-131). Hakları birbirinden tarihsel süreçlerine göre ayırmış olsa da onun vatandaşlık kavramlaştırmasında yer alan haklar serisi birbirlerinden bağımsız değildir, birbirleriyle ilişkilidir (Şenkal, 2006:227-230).

Nancy Fraser, “vatandaş” ve “vatandaşlık” kelimelerinin taşıdıkları değer açısından çok kuvvetli sözcükler olduklarını; itibarı, hakları, saygınlığı ifade ettiğini belirtir (Fraser, Gordon, 1992:45). Taşıdıkları anlam açısından bu kadar değerli olan bu iki kelimenin kadın vatandaşları ne kadar kapsadığı özellikle ikinci dalga kadın hareketinden bu yana çok tartışılmaktadır.

Marshall'ın, cinsiyeti dikkate almadan yaptığı vatandaşlık tanımı açıkça kadınları dışlamamaktadır. Ancak topluma tam üyelik derken evin geçimini erkeğin sağladığı (male-breadwinner) modeli temel almaktadır. Evin

geçiminden, eş ve çocukların beslenmesinden çalışan erkek sorumludur ki bunun sonucunda sosyal vatandaşlık haklarından kadınlardan çok erkekler yararlanmaktadır (Hobson, 2010:152).

Geleneksel sosyal vatandaşlık tanımı bireylerin işgücü piyasasındaki konumlarıyla doğrudan ilişkilidir, bu durumda ücretli iş sosyal vatandaşlık haklarını ve yükümlülüklerini belirleyen en önemli etkidir (Abrahamson, Boje, Greve, 2005:85). Kadınların sosyal vatandaşlık kapsamındaki yeri yıllardır feminist araştırmacılar tarafından tartışılmaktadır. Kadınların işgücü piyasalarına katılımı ve dışlanması refah devleti politikaları, sosyal eşitsizlik ve sosyal vatandaşlık tartışmalarıyla doğrudan ilişkilidir (Pfau-Effinger, 2002:1). Feminist araştırmacılar Marshall'ın vatandaşlık kavramlaştırmasında ücretli işi temel alarak, evde yapılan ücretsiz işi ve bakım emeğini göz ardı ettiğine dikkat çekerler. Vatandaşlık tartışmaları sırasında ev emeğinin dikkate alınmaması kadınları “ikinci sınıf” sosyal vatandaş konumuna düşürmektedir (Orloff, 1993, Sainsbury, 1994). Bu noktada kadınların tüm vatandaşlık haklarına sahip olmaları, ev işlerinin ve bakım emeğinin sosyal vatandaşlıkla nasıl ilişkilendirileceği tartışma konusu olmaktadır.

Ruth Lister “sosyal vatandaş kimdir?” diye sorarken, kadınların “çalışan-erkek vatandaş modeli” çerçevesinde mi erkeklerle eşit sosyal vatandaşlık haklarına sahip olduklarını yoksa “bakıcı- kadın vatandaş modeli” ile mi sosyal vatandaşlık haklarına sahip olduklarını sorar. Hem erkekleri hem de kadınları kapsayan “çalışan-bakıcı vatandaş modeli” mümkün müdür? (Lister, 2003, 167).

Bakım emeği hem ekonomik olarak dikkate alınmamaktadır, hem de kadını toplumsal anlamda “değersizleştiren”(Koray, 2011:340), kadınların görünmeyen emeğidir. Bu emeğin ücretli karşılığı olmadığı için, ücretli işte çalışmayan kadınlar bir anlamda görünmez kılınırlar. Diğer taraftan kadınlar ücretli bir işte çalışsalar da bakım emeğinin sağlayıcısı olarak görülmeye devam ederler. Tam da bu noktada ücretli bir karşılığı bulunmayan bakım emeğinden doğan sosyal haklardan kadınların yararlanamama durumu ortaya çıkmaktadır. Evli ve çalışmıyorsa eşi, evli değilse babası vasıtasıyla sosyal haklardan yararlanabilen kadınların sosyal vatandaşlık kapsamına dahil olmaları neredeyse mümkün olamamaktadır.

Bu çalışmada sosyal vatandaşlık kavramı ve refah rejimleri arasındaki ilişki ve feminist araştırmacıların sosyal vatandaşlığın cinsiyetçi yapısına getirdikleri eleştiriler analiz edilerek, kadınların ev içindeki ücretsiz emeği ve bakım işlerinden doğan sosyal haklarının sosyal vatandaşlıkla nasıl ilişkilendirilebileceği tartışılmaktadır.

Sosyal Vatandaşlık, Kadınlar ve Refah Rejimleri

T.H.Marshall'ın vatandaşlık kavramsallaştırmasını dayandırdığı haklar kategorisi onun ulü vatandaşlık modelini oluşturmaktadır. Sivil haklar; bireysel özgürlük, konuşma özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme, adalet hakkı gibi hak ve özgürlükleri kapsayan sivil vatandaşlığı ifade etmektedir. Siyasi haklar; siyasal karar alma sürecine seçmen ve seçilen olarak katılma hakkına işaret eden siyasi vatandaşlığı kapsamaktır. Sosyal haklar ise içinde bulunduğumuz toplumun standartlarına göre ekonomik refah ve sosyal güvenlik gibi haklara sahip olarak, medeni bir birey gibi yaşayabilme hakkını da güvence altına alan haklardır ve sosyal vatandaşlık kavramında ifade bulmaktadır. Eğitim sistemi ve sosyal hizmetler de sosyal haklar çerçevesinde değerlendirilmektedir (Marshall, 1965). Sosyal haklar, ekonomik refah ve güvenliğe katılımı sağlamaktadır ancak devletin sosyal refah yardımlarıyla aynı anlamı taşımamaktadır. Marshall'a göre refah haklarını ve sosyal vatandaşlığı aynı görmemek gerekir. Refah hakları koruma gereksinimi duyan bireylerde anlam kazanır, sosyal vatandaşlık ise evrenseldir, bir toplumun üyesi olma sayesinde hak halini alır ve devlet herkesi uygulamalarına dahil eder (Sarıipek, 2006:75). Sosyal vatandaşlık, eşitlik temelinde tüm vatandaşların refah devleti tarafından kapsanmasını ifade eder ve ülkelerin sosyal politikalarıyla da yakından ilişkilidir.

Sosyal hakların 20.yüzyıla ilişkilendirilmesi refah devletlerinin gelişimleri ve uyguladıkları politikalarla doğrudan bağlantılıdır. Sosyal vatandaşlığın boyutları ülkelere göre farklılık göstermektedir. Bu farklılığın nedenleri arasında sosyal hakların kapsamının geniş olması, sosyal vatandaşlığa yönelik uygulamaların maliyetinin yüksek olması ve bu maliyetin karşılanabilir olmasının ülkelerin gelişmişlik düzeyine bağlı olması sayılabilir (şenkal, 2006:230). Bu nedenle sosyal vatandaş olarak kadınların refah devletlerine getirecekleri maliyet, tartışılması gereken önemli bir noktadır. II.Dünya Savaşı sonrasında "Keynesyen" politikaların da etkisiyle gelişen refah devletlerinde tam istihdam ilkesi benimsenmiştir. Ancak bu ekonomik yapılanma

işgücü piyasasında erkek odaklı bir sisteme dayanmaktadır. Bu durum hem kadın emeği ve erkek emeği arasında bir ayrım yaratmıştır, hem de çalışan-çalışmayan kadın ayrımını doğurmuştur. Evli ve çalışmayan kadınlar sosyal güvenceye ancak eşleri üzerinden erişerek sosyal vatandaşlığın bir parçası haline gelebilmişlerdir. Günümüzde de bu durum çok fazla değişmemiştir.

Gosta Esping Andersen ünlü eseri “The Three Worlds of Welfare Capitalism”de (Refah Kapitalizminin Üç Dünyası) Avrupa’daki refah devletlerini çeşitli refah rejimleri modelleri ile sınıflandırmaktadır (Esping-Andersen, 1990). Onun refah rejimi tipolojisi “dekomüdfikasyon/ metasızlaştırma-metalaşmanın sınırlandırılması” düzeyine dayanmaktadır. “Metasızlaştırma” bireylerin ya da ailelerin piyasadan bağımsız olma durumunu göstermektedir (Esping-Andersen, 1990:37). Onun metalaşmanın sınırlandırılması kavramı sosyal politika ve sosyal haklarla doğrudan ilişkilidir. Esping-Andersen doğrudan metalaşmış emeğin sosyal haklarına odaklanmaktadır. Temel ihtiyaçların piyasa dışındaki kurumlardan sağlanması metasızlaştırma düzeyini göstermektedir. Metasızlaştırma, refah devletinin piyasadan bağımsız olarak bireyin sosyal güvenlik, eğitim, sağlık, konut, sosyal hizmetler gibi sosyal haklarını sağlaması ile emek gücünün meta olma özelliğinin zayıflatılması anlamına gelir. Gosta Esping-Andersen rejim tipolojisini oluştururken toplumsal tabakalaşma (stratifikasyon) boyutuna yani farklı sınıflara ve meslek gruplarına farklı refah önlemlerinin sunulmasına (hizmetten yararlananlara), ve sosyal hizmetlerin kimler tarafından sunulduğuna yani devlet-piyasa-aile boyutuna da dikkat çekmektedir (Esping-Andersen 1990:56-103).

Esping-Andersen metasızlaştırmayı temel alarak oluşturduğu refah rejimleri tipolojisini, T.H.Marshall’ın sosyal vatandaşlık paradigması çerçevesinde kurmuştur. Refah devletlerini karşılaştırarak, vatandaşların sahip oldukları sosyal hakların nitelik ve içeriklerini değerlendirir (Kilkey ve Bradshaw, 1999: 147). Onun sınıflandırması liberal refah rejimleri(Anglo-Amerikan model), korporatist refah rejimleri (Kıta Avrupası) ve sosyal demokrat refah rejimlerinden (Kuzey Avrupa) oluşmaktadır. (Esping-Andersen, 1990: 26-33). Bu tipolojiye göre kadın vatandaşlara liberal refah rejimine sahip refah devletlerinde devletin sunduğu sosyal hizmetin düşük seviyede kaldığı, piyasa mantığı ile hareket edildiği görülmektedir. Korporatist modelde bakım hizmeti önemli ölçüde aile içinde gerçekleşmektedir, kadınların işgücüne katılımı düşüktür. Kadınlar daha çok eşleri üzerinden sosyal güvenlik

yararlanmaktadır. Sosyal demokrat model ise sosyal hakların en çok yaygınlaştığı modeldir; sosyal hizmetler piyasadan bağımsızdır, devlet ciddi anlamda sorumluluk üstlenir. Bu modelde kadınların istihdam oranları oldukça yüksektir (İsveç, Norveç gibi kuzey ülkeleri örnek verilebilir).

Esping-Andersen'in sınıflandırmasına katmadıđı¹ Güney Avrupa refah devletleri, İspanya, Yunanistan, Portekiz, İtalya ise Akdeniz rejimine dahildir. Bu modelde aile çok önemli bir rol oynar, birçok açıdan refahı sağlayan temel kurumdur (Moreno, 2006:375). Türkiye de bu model içinde değerlendirilmektedir. Bu modelde aile dayanışması, piyasa ekonomisinin ve rekabetin ağır koşullarını üstlenmekte, çözümler çoğunlukla sosyal devlette aranmamaktadır. Aile dayanışmasında ise ev ve çocuk, yaşlı, hasta bakımıyla birlikte yük kadınların omuzlarındadır. Kadınlar daha çok eş ve anne kimlikleri ile sistemde yer alırlar.

Esping-Andersen yaptığı sınıflandırmada kadınları göz ardı etmiştir. Çünkü metalaşmanın sınırlanması kavrayışı ile "ücretli emeği" merkeze almıştır (Lewis, 1993:14). Ev içindeki ücretsiz emeğin sahipleri yani kadınlar kapsam dışında kalmışlar ancak ücretli olarak işgücü piyasasına girdikleri takdirde, ücretli emekleri ile görünür kılınmışlardır. Piyasada bir değeri olmayan, metalaşmamış ev içi işler ve bakım emeği görünmez olduğu için, kadınların sosyal vatandaş olarak sosyal hak talepleri de daralmaktadır (Acar-Savran, 2010: 58).

Bu noktada feminist araştırmacılar kadınların aile içindeki ücretsiz iş gücünü ve bakımla ilgili sosyal haklarını da göz önünde bulundurarak farklı refah rejimi tipolojileri geliştirmişlerdir. Refah rejimi tipolojileri toplumsal cinsiyet odaklı incelenerek, refah devleti modellerinde yer alan cinsiyet açısından -tarafsız özne yani- ortalama sanayi işçisi- toplumsal cinsiyet içerikli hale getirilir. Bu yaklaşım bakım işinin "iş" olarak ortaya çıkarılmasına olanak sağlaması açısından da çok önemlidir (Hobson, 2010:153). Jane Lewis, "ekmeği erkeğin kazandığı model (male-bread winner model)" adıyla bir sınıflandırma yapar ve refah devletlerinin sosyal politikalarını "ekmeği erkek kazanır", "ev işlerini kadın yapar" zihniyetiyle yapılandırdıklarını belirtir. Bu modeli yapılandırırken "güçlü", "ılımlı" ve "zayıf"

¹ Daha sonraki çalışmalarında Güney Avrupa ülkelerini de sınıflandırmasına katmıştır.

“ekmeği erkeğin kazandığı model” diye bir ayrıma gider: “Güçlü” modele dahil olan ülkeler Almanya, İngiltere, İrlanda’dır. Bu ülkelerde kadınların büyük çoğunluğu sosyal haklarını eş durumundan elde ederler; “ılımlı” modelde, Fransa ve Belçika, kadınlar eş, anne ve çalışan olarak kabul edilmektedir, “zayıf” modele dahil olanlar ise İsveç ve Danimarka’dır. Kuzey Avrupa ülkelerinde kadınlar yoğun olarak işgücü piyasasında yer alırlar. (Lewis, 1992:162-170)

Jane Jenson ise rejim tipolojisini yaparken bakım hizmetlerini temel olarak bir takım sorular sorar: Bakım işini kim “yapıyor”: *devlet/aile sorumluluğu/ortak sorumluluk*; bakım ücretini kim “ödüyor”: *aile/devlet/işveren/kolektif mali sorumluluk*; bakım “nasıl-nerede sağlanıyor”: *devlete bağlı kreşler, okullar; bakımevleri, piyasadaki sağlanan kar amacı güden-gütmeyen hizmetler; kişiye yönelik bireysel hizmetler dadi, bakıcı bakımı gibi* (Jenson, 1997: 186-187). Jenson sınıflandırmasında refah devleti –çalışma ilişkisi ve bakım hizmetlerini temel almaktadır.

Günümüzde özellikle son otuz yıldır, kadınların işgücü piyasasına katılmaları artmaktadır. Bir taraftan kadınların aileye olan bağımlılıkları azalırken diğer taraftan ki- bu çok önemli- kadınların esnek çalışma düzenlemeleri içinde daha çok yarı zamanlı, düşük ücretli ve düşük sosyal güvenceli işlerde yer almaya başladıkları görülmektedir. Yeni liberal ve muhafazakar politikalar, bir taraftan kadın istihdamının artmasını desteklerken diğer taraftan aile ve annelik söylemini yücelterek bakım işini özellikle çocuk bakımını kadınların sorumluluğunda bırakma eğilimindedir. Kadınlar hem evdeki bakım işlerini üstlenmek hem de iş yaşamında yer almak durumundadır. Son yıllarda kadınların iş ve aile yaşamındaki sorumluluklarını dengelemek üzere “iş ve aile yaşamını uyumlaştırma politikaları” gündeme gelmiştir. Bu politikalar bir taraftan kadının işgücüne katılımını destekleyecek önlemleri kapsarken diğer taraftan kadınları esnek çalışmaya teşvik ederek bakım sorumluluğunu devam ettirmelerine yol açmaktadır.

Sosyal Vatandaşlık Kavramına Feminist Eleştiriler

T.H.Marshall vatandaşlık sınıflandırmasını yaparken toplumsal cinsiyet, ırk, etnik azınlıklar, göçmenler gibi grupları görmezden geldiği için eleştirilmektedir. Onun vatandaşlık tanımı bu noktada eksik kalmıştır.

T.H.Marshall'ın vatandaşlığa dair yaptığı analiz, sınıf eşitsizlikleri ve işçi sınıfının hakları ile doğrudan ilişkilendirildiği için erkek özneyi dikkate alır. İşçi sınıfı erkeğinin hem oy hakkı vardır ve sendikayla hareket etmektedir hem de sosyal vatandaş kategorisi içinde yer almaktadır (Marshall, 1965) İşçi-vatandaş kategorisi içinde vatandaş-kadına yönelik haklar yoktur; örneğin dul aylıkları, anne sağlığı, bakıma muhtaç çocuklar için yardım gibi cinsiyetçi öğeler içeren sosyal haklar ve evlilik ve hamilelik nedeniyle işten çıkarmaları kapsamamaktadır (Hobson, 2010: 152).

Feminist araştırmacılar Marshall'ın hakları birbirinden ayırmasını ve gelişim sürecini tarihsel analizle açıklamasını eleştirerek, bu ayrımın erkeği merkez aldığını belirtirler (Hobson, 2010:152, Fraser ve Gordon, 1994) En temel sosyal haklar olmadan, örneğin bakım hizmeti verecek güvenilir bir sosyal hizmet programı olmadan, kadınlar siyasi haklarını nasıl kullanabilirler?(Abraham ve diğerleri, 2010: 7). Nasıl aktif ve katılımcı olabilirler? Birçok batı ülkesinde kadınlar bazı sosyal haklara oy hakkına sahip olmadan erişmişlerdir. (Fransa'da kadınlar siyasi haklarını 1944 yılında elde etmişlerdir.) Yine kürtaj hakkı sivil, siyasi ve sosyal haklarla ilişkilidir. Bu nedenle en azından kadınlar açısından haklar kategorisini birbirinden bağımsız düşünmemek gerekir.

Ruth Lister'in, T.H.Marshall'ın vatandaşlık tanımına ve günümüze kadar yapılan vatandaşlık tanımlarına, feminist araştırmacıların yaptığı eleştirileri üç gruba ayırdığı görülmektedir: Birinci grup "toplumsal cinsiyet açısından –nötr/tarafsız vatandaş (cinsiyet göz önünde bulundurulmadan) (gender-neutral citizen)"²; "toplumsal cinsiyet açısından-farklılaştırılmış vatandaş (gender-differentiated citizen)", ve "toplumsal cinsiyet açısından-çoğulcu vatandaş (gender-pluralist citizen)." Lister'in gruplandırmasına göre toplumsal cinsiyet açısından –nötr/tarafsız vatandaş tanımında eşit haklar ve yükümlülükler vurgu yapılmaktadır ve toplumsal cinsiyetin hak ve yükümlülüklerin dağılımında etkisi yoktur. Kadınların erkeklerle eşit şartlarda işgücü piyasasına katıldıkları kabul edilmektedir. Vatandaşların sosyal hakları işgücü piyasasına katılımlarıyla belirlenmektedir. Toplumsal cinsiyet açıdan -farklılaştırılmış vatandaş tanımında eşitlik yerine farklılığa

² Liberal düşüncenin bireyi eril olarak nitelendirmesi ve evrensel vatandaşlık anlayışı ile kadınları görmezden gelen tanım.

vurgu vardır, örneğin kadınların anneliği ön plana çıkarılmaktadır. Toplumsal cinsiyet açısından çoğulcu -vatandaş tanımında ise kadınlar, etnik azınlıklar, siyahlar, lgbt bireyler, engelli kişiler aynı grupta yer almaktadırlar (Lister, 2002:42-43, Akduran, 66-67).

Toplumsal cinsiyet açısından nötr/tarafsız vatandaş tanımlaması içinde kadınların farklılığı dikkate alınmamaktadır. Çalışan erkek modeline göre yapılan vatandaşlık tanımı ve bu durumun normalleştirilmesi, kadınların erkeklerle eşit şartlarda ve onlarla benzer kılınarak kamusal alanda yer almalarını gerektirmektedir. Kadınların farklılıklarını oluşturan şeyler kamusal alanda erkek değerlerine göre yoğrulmaktan çok, kadınların gereksinimleri göz önünde bulundurularak değerlendirilip çözüm üretilmelidir (Oktay Yılmaz, 2009:15). Kadınların sadece anne kimliğine sıkıştırılarak farklılığının desteklenmesi, örneğin sosyal yardımlarla evde bakım işini yapmasının teşvik edilmesi kadınları yeniden üretim sürecinden kurtarmayacaktır. Kadınların “anne vatandaş” olarak vatandaşlık kavramlaştırmasında yer alması feminist araştırmacıların en çok tartıştığı konulardan biridir.

T.H.Marshall’ın üç boyutlu vatandaşlık yaklaşımına Alice Kessler-Harris yeni bir boyut ekleyerek “ekonomik vatandaşlık” anlayışını getirir (Kessler-Harris, 2003). Ona göre ekonomik vatandaşlık herkesin kendi seçeceği bir işte çalışmayı (çocuk bakımı ve ev işi de buna dahil); kendisini ve ailesini geçindirmeye yetecek bir ücret kazanmayı; işgücü piyasasında ayrımcılıkla karşılaşmamayı, eğitim ve mesleki kurslardan kolay yararlanmayı, istihdama katılımı destekleyecek sosyal yardımları; uygun konut, güvenli sokaklar, toplu ulaşım, genel sağlık hizmetlerinden yararlanma konusunda hak sahibi olmayı kapsamaktadır (Kessler-Harris, 2003:). Kessler-Harris’in yaklaşımında kadın-erkek ayrımı olmadan herkesin aynı çalışma hakkından yararlanması ve buna bağlı olarak sosyal haklarda herhangi bir ayrımcılığın söz konusu olmaması açısından önemlidir. Bu “genişletilmiş çalışma hakkı”(Koray, 2011b:31) kadın ve erkek fark etmeden herkese aynı düzlemde mücadele etme olanağı sağlayabilir. Bu noktada Jane Lewis kadın istihdamını da kapsayacak yeni bir politika anlayışına ihtiyaç olduğunu ve ekonomik vatandaşlık anlayışının bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir (Lewis, 2003:181). Bu anlayışın yaşama geçmesi için ailede büyük ölçüde tek yetiştikinin çalışmasına dayanan (erkek) anlayış değişmeli-

dir. Hem bu anlayışın değişmesini hem de çalışma saatlerinin indirilmesini öngören ekonomik vatandaşlık yaklaşımı kadınların sorumluluğunda olan ücretsiz işlerin erkeklerle paylaşılmasını olanaklı kılacaktır. Aynı zamanda kadınların ücretli çalışma yaşamına katılması sosyal haklar açısından da eşitlik sağlamaya yardımcı olacaktır.

Sosyal Vatandaşlık ve Bakım Emeği

Bakım kavramına en genel tanımlamasıyla bakılırsa “bir bireyin karşısındaki kişinin refahını ve iyiliğini sağlamak ve onun ekonomik ya da toplumsal yaşama katılımını yeniden üretmek amacıyla yürüttüğü ekinlikler bütünüdür. (...) Kavramın ilişkiselliği çerçevesinde, bakımın bileşenleri bakım hizmeti sunan bireyden ve bu hizmetten faydalanan (hizmeti alan) bireyden oluşur” (Kalfa, 2010:193). Bakım veren için bakım emeğinin hem duygusal emek hem de fiziksel emek boyutu vardır. Duygusal emek boyutu açısından yaklaşıldığında bakım işi hem anneliğin yüceltilmesiyle birlikte hem de ataerkil örüntünün etkisiyle kadınların işi olarak görülmektedir. Bakım hizmeti ev içinde kadının görünmeyen emeğidir. Bu emek “anneliğin kutsal olması” gibi manevi değerlerle yüceltilse! bile, bir iş olarak değerlendirilmemektedir.(Ecevit, 2012: 260). Bu konuda 2012 yılında Yargıtay 8.Hukuk Dairesi’nin verdiği bir karara bakmak anlamlı olacaktır:

“İstanbul’da yaşayan H.T. 30 yıldır evli olduğu kocası Ö.T.’den 2009’da boşandı, “katılma alacağı” davası açtı. Bankadaki paradan 18 bin 55 lira, emekli ikramiyesinden 10 bin lira, kocasına kayıtlı mesken için 1000 lira, ev içi emeğinin karşılığı olarak da 1000 lira olmak üzere toplam 30 bin 55 lira istedi. Kartal 3. Aile Mahkemesi, kadın ev içi emekleri nedeniyle talep ettiği para ve diğer talepleri reddetti. Dava temyiz edildi. Yargıtay 8. Hukuk Dairesi, temyiz itirazını reddetti ve bu kararı onadı. Yargıtay kararında “ Davacı vekili, davacının ev işlerini yapmasından kaynaklanan alacak isteğinde bulunmuş ise de ev kadını olarak, evin yemeğini ve temizlik işlerini yapması, çocukların bakımını üstlenmesi doğrudan maddi bir katkı sayılmaz” dedi” (Cumhuriyet, 7 Aralık 2012:6).

Bu örnekte de görüldüğü gibi evde yapılan işlerin, bakım emeğinin görünürlüğü ve maddi karşılığı bulunmamaktadır. Kadınlar yeniden üretim süreci içinde toplumun varlığının devamı için emeklerini harcamayı sürdürmektedirler.

Trudi Knijin ve Monique Kremer , T.H.Marshall'ı sosyal haklar içinde yer alan konut, eğitim, istihdam gibi sosyal vatandaşlık haklarını kategori içine almasına rağmen bakım alma ve bakım verme hakkını kapsam dışında bıraktığı için eleştirmişlerdir. Hiç kuşkusuz Marshall'ın vatandaşlık kavramlaştırmasını yaptığı dönemde bakım işi, aile ve sosyal ilişkiler ağı tarafından sağlanan toplumsal bir yükümlülüktü (Knijin ve Kremer, 1997:331). Sonuç olarak bakım hane içinde ve özel alanda kadınlar tarafından gerçekleştirilen bir iş olarak kaldı, kamusal alanda gerçekleşen sosyal vatandaşlık tanımının kapsamına alınmadı.

T.Knijin ve M.Kremer bakım konusuna bakım verenler (care giver) ve bakım alanlar (care receiver) şeklinde yaklaşarak, her vatandaşın yaşamının bir döneminde bakım veren durumunda olabileceğini belirtirler. Onların bu yaklaşımında tam bir vatandaşlık tanımına ulaşabilmek için bakım işinin toplumsal cinsiyetlendirilmiş karakterinin ötesine geçmek gerektiğine dikkat çekilmektedir. Burada vurgulanmak istenen kişinin, kadın veya erkek olmanın dışında yaşamsal gereklilikler nedeniyle, çocuklar, yakın arkadaşlar ya da yaşlı akrabalarına bakım vermek durumunda kalma durumudur. Ancak günümüzde bakım işiyle, sosyal vatandaşlığın en yaşamsal boyutu olarak görülen “emek gücüne katılımı” engellediği ve bu durumun bir maliyeti olduğu için ilgilenilmektedir. Sadece “emek gücüne katılımı” odaklanmak yerine konuya vatandaşlığın kavramsallaştırılması boyutuyla yaklaşarak her vatandaşın yaşamının bir döneminde çocuk, hasta, yaşlı ya da engelli olarak bakıma ihtiyaç duyacağı, bakım konusunun sadece kadınların meselesi değil, vatandaşlık meselesi olduğu gözden kaçırılmamalıdır (Knijin ve Kremer, 1997:331-332). Bakım konusuna vatandaşlık meselesi boyutuyla bakıldığında bakımın toplumsal cinsiyetlendirilmiş yapısı daha net görülmektedir. Özellikle bakım verme işinin kadınlarla özdeşleştirilmiş olması, kadınlar işgücü piyasasına katılsalar bile anne olmalarından dolayı onların sorumluluğunda olduğu düşüncesini ortadan kaldırmamaktadır.

Bakım meselesine refah devletleri hangi araçları kullanarak çözüm bulmaya çalışıyorlar?

Farklı refah rejimine sahip ülkelerin uyguladıkları sosyal politikalara göre bakım (özellikle çocuk bakımı) konusunda bir dizi araçlar kullandığı görülmektedir. Ancak burada önem verilmesi gereken nokta bu araçların

niteliğidir. Bu araçlar ya “yardımlar” şeklindedir ya da “sosyal hak” niteliği taşırlar (Acar-Savran, 2010:59). Kadınların ev içinde kalmalarına yol açacak, bakım işini yine kadınların yapmasını teşvik edecek örneğin annelik ödemeleri, kadınlara annelik özelliğinden dolayı yapılan bir yardımdır, bu noktada kadın yine aileye bağlı konumdadır. Nakit transferleri olarak adlandırılan yardımlar aile, akrabalık, komşuluk gibi enformel ilişkiler üzerinden yürütmektedir (Kalfa, 2010:214). Bu durumu iki açıdan değerlendirmek gerekir: Bakım veren olarak kadınlar yine ev içinde bakım işini gerçekleştirmektedirler. Bakım alanlar ise sosyal vatandaşlık haklarından yararlanamamakta, devletin sağlaması gereken sosyal hizmet hakkında faydalanamamaktadır. Bu yardımların yanı sıra sosyal hak boyutu taşıyan ve kadınların işgücü piyasasına çıkışını kolaylaştıracak bakım hizmetlerinin (çocuk, yaşlı, hasta) devlet tarafından sunulması ve doğum, babalık ve ebeveyn izinlerinden söz edilebilir. Ancak günümüzde refah devletlerinde yaşanan dönüşüm bakım hizmeti sunmaktan çok nakit yardımı yapmak şeklindedir.

Bakım konusuna devletin sosyal hak olarak yaklaşmasına verilebilecek en iyi örnek İskandinav ülkeleridir. Bu ülkelerdeki sosyal vatandaşlığın, kadınları güçlendirerek kamusal alana katan ve orada çalışanlar olarak kalmalarını sağlayan bir takım unsurlar içerdiğini ve yine çocuk sahibi olan kadınları kamusal mekanizmalarla destekleyerek ekonomik olarak erkeklere bağımlı olmadan yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlamaya çalışmaktadır (Sim, 1990:179). Sosyal Demokrat refah rejimine sahip bu ülkelerde devlet büyük oranda bakım sorumluluğunu üstlenmektedir. Anne ve baba tarafından kullanılan ebeveyn izinleri babalar tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır.

SONUÇ

Kadınların bakım emeğinden doğan sosyal hakları sosyal vatandaşlıkla nasıl ilişkilendirilebilir?

Kadınların erkeklerle eşit sosyal vatandaşlık haklarına sahip olabilmeleri için yeni bir vatandaşlık tanımına gereksinim vardır. Bu tanım, bakım alma ve verme haklarını, yeniden üretim haklarını, sosyal, politik, ekonomik karar verme süreçlerine katılım haklarını kapsayan bir tanım olmalıdır (Akduran, 2012:227). Aslında kadınların eksik kalan vatandaşlık haklarına sahip olmaları, T.H.Marshall’ın üçlü haklar kategorisinde dile getirdiği tüm

haklara sadece yasal olarak değil, uygulamada da sahip olmakla mümkün olabilecektir.

Öncelikle bakım işinin sadece istihdama katılan kadınlar açısından tartışılmaması gerekir. Bakım emeğinin bir taraftan topluma yatırım olduğu göz ardı edilmemelidir. Ücretli bir işte çalışmayan kadınların bakım konusunda kamusal bakım hizmetinden yararlanmaları, ev kadınlarının karşılıksız emeklerinin görünür kılınması açısından büyük önem taşımaktadır (Acar-Savran, 2010:74). Bakım hizmetinin piyasadan bağımsız ve yaygın, erişilebilir olması, bakım meselesini kadının işi olmaktan çıkaracak bir adımdır. Örneğin Türkiye’de kadın-erkek ayrımı yapmadan 100’den fazla işçi çalıştıran iş yerlerine kreş açma zorunluluğu getirilerek evde çocuk bakım meselesine bir çözüm bulunulabilir.

Kadınların karşılıksız ev ve bakım emeğini karşılayacak, sosyal hak temelinde yapılanmış ve kadınların sosyal vatandaşlığını güçlendirici haklara gereksinimi vardır. Öncelikle kadını güçlendirecek ve ekonomik olarak bağımlılığını giderecek emeklilik hakkı, tüm vatandaşları kapsayacak (sadece eşinden ve babasından dolayı değil) şekilde yapılandırılmalıdır.

Avrupa Birliği belgelerinde sıkça vurgulanan ve Birliğe üye ülkelerde de uygulanmaya başlanan ebeveyn izni ve yeni yeni uygulanan babalık izni çocuk bakımında erkeklerin de sorumluluk almasını sağlayacak etkin önlemlerdir. Ancak ebeveyn izninin babaların kullanacağı bölümünün ve babalık izninin anneye devredilemez olması, maaş kaybı yaratmaması babaları bu izni kullanmaya teşvik edici olacaktır. Ayrıca devletin sadece çocuk bakımını değil yaşlı, hasta, engelli bakımını destekleyecek şekilde bir yapılanma içinde olması gerekmektedir.

Hiç kuşkusuz tüm bu önlemler kadınların tam olarak sosyal vatandaşlık kapsamında yer almalarına katkı sağlayacaktır. Ancak ciddi bir dönüşüm için ev ve aile içindeki cinsiyetçi iş bölümünün dönüşmesi gerekmektedir. Kadınların anne ve eş olarak kabul edildiği refah devletlerinde dönüşümün gerçekleşmesi kolay değildir. Bir taraftan kadınların istihdama katılması istenirken diğer taraftan bakım hizmeti sağlamadan en az üç çocuk doğurmasının salık verilmesi bir ikilem yaratmaktadır. Türkiye’de günümüzde uygulanan politikalar kadınların sosyal vatandaşlığını sağlamaktan uzaktır.

Hatta hak ve yükümlülükler açısından eşitlikten çok tüm vatandaşların üzerinde yükümlülüklerin arttığı görülmektedir. Küreselleşmenin de etkisiyle refah devletlerinde yaşanan değişim ve dönüşüm sosyal refah devleti politikalarında harcamaların kısılmasına ve vatandaşa sunulan sosyal yardım ve hizmetlerde gerileme olmasına yol açmıştır.

KAYNAKÇA

- Abraham, Margaret ve diğerleri (2010), "Rethinking Citizenship with Women in Focus", *Contours of Citizenship: Women, Diversity and Practices of Citizenship*, England, Ashgate.
- Abrahamson, Peter, Thomas P. Boje, Bent Greve (2005), *Welfare and Families in Europe*, England, Asghate.
- Acar-Savran, Gülnur (2010), "Kadın Emeği, Sosyal Haklar Mücadelesi ve Feminist Politika", Der:Sermin Sarıca, İstanbul, Belge Yayınları, s.57-76.
- Akduran, Özgün (2012), *Hane, Devlet, Piyasa: Kadın Emeği ve Sosyal Politikalar Bağlamında Cinsiyetlendirilmiş Bütçe*, İstanbul, Sav Yayınları.
- Cumhuriyet, "Yargıtay Kadının Emeğini yok saydı", 7 Aralık 2012, s:6.
- Ecevit, Yıldız (2012), "Feminist Sosyal Politika Bağlamında, Türkiye'de Çocuk Bakımı ve Eğitimine İki Paradigmadan Doğru Bakmak", *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği*, Ed:Ahmet Makal/Gülay Toksöz, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınevi, s:220-265.
- Esping-Andersen, Gosta (1990), *The Three Worlds of Capitalism*, Cambridge, Polity Press.
- Fraser, Nancy ve Linda Gordon (1992), "Contract versus Charity: Why is There No Social Citizenship in the United States?", *Socialist Review* 22: 45-65.
- Hobson, Barbara (2010), "Siyaset Sosyolojisinde Feminist Kuramlaştırma ve Feminizmler", Çev: Elçin Deniz Ela, *Siyaset Sosyolojisi: Devletler, Sivil Toplumlar ve Küreselleşme*, Ed: Thomas Janoski ve diğerleri, Ankara, Phoneix Yayınları, 141-160.
- Jenson, Jane (1997), "Who Cares? Gender and Welfare Regimes", *Social Politics*, No.4(2) 1997:182-187.
- Kalfa, Aslıcan (2010), "Refah Rejimi Bağlamında Çocuk Bakım Hizmetleri", *Çalışma ve Toplum*, 2010/3, s.191-220.

- Kessler-Harris, Alice (2003), "In Pursuit of Economic Citizenship", *Social Politics*, 10 (2), s.157-175.
- Kilkey, Majella and Jonathan Bradshaw (1999), "Lone Mothers, economic Well-Being and Policies", *Gender and Welfare State Regimes*, Ed Diane Sainsbury, New York, Oxford University Press, s.147-184.
- Koray, Meryem (2011a). *Kapitalizm Küreselleşirken Dünya Ahvali*, İstanbul, Ayrintı Yayınları.
- Koray, Meryem (2011b),Avrupa Birliği ve Türkiye’de “Cinsiyet” Eşitliği Politikaları: Sol Bir Feminist Eleştiri, *Çalışma ve Toplum*, 2011/2, s.13-53.
- Knijn, Trudie and Monique Kremer (1997), "Gender and the Caring Dimension of Welfare States: Towards Inclusive Citizenship", *Social Politics*, Fall 1997, 328-361.
- Lewis, Jane (1992), "Gender and Development of Welfare Regimes", *Journal of European Social Policy*, Vol.2, No.3, 159-172
- Lewis, Jane (1993), "Introduction:Women, Work, Family and Social Policy in England" *Women and Social Policy in Europe: Work, Family and the State*, England, Edward Edgar Publishing Company, 1993.
- Lewis, Jane (2003), "Economic Citizenship: A comment", *Social Politics*, 10 (2), s.158-172.
- Lister, Ruth (2002), "Citizenship and changing welfare states", *Changing Labour Markets,Welfare Policies and Citizenship*, Ed:Jorgen Goul Andersen and Per H.Jensen, Bristol, The Policy Press, s.39-58.
- Lister, Ruth (2003), *Citizenship:Feminist Perspectives*, Second Edition, New-York Palgrave McMillan.
- Marshall, T.H.(1965), *Class, Citizenship and Social Devlopment*, New York, Anchor Book.
- Moreno, Luis (2006), "Süper Kadınlar ve Akdeniz Refahı", *Sosyal Politika Yazıları*, Ed.Ayşe Buğra-Çağlar Keyder, 2.baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.133-157.
- Oktay Yılmaz, Berrin (2009), *Avrupa Birliği'nin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikalarının Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Orloff, Ann Shola (1993), "Gender and The Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States", *American Sociological Review*, Vol.58, June: 303-328.

Pfau-Effinger, Birgit. (2002), *Changing Welfare States and Labour Markets in the Context of European Gender Arrangements*,

<http://www.socsci.auc.dk/cost/gender/Workingpapers/pfaueffinger.pdf>.

Sainsbury, Diane (1994), *Gendering Welfare States*, London, Sage Publications.

Sarıpek, Doğa Başar (2006), “Sosyal Vatandaşlık ve Günümüzde Yaşadığı Dönüşüm: Aktif Vatandaşlık (Sosyal Politika Açısından Bir Değerlendirme)”, *Çalışma ve Toplum*, 2006/2, 67-95.

Şenkal, Abdülkadir (2006), “Sosyal Politika ve Sosyal Vatandaşlık: Kölelikten Sosyal Vatandaşlığa (Avrupa Birliği Sosyal Vatandaşlık Örneği)”, *Sosyal Siyaset Konferansları*, 50. Kitap 2006, s.225-258.